

Date: 3rd April-2026

QO‘QON XONLIGIDA YER EGALIGI MUNOSABATLARI

Alimova Gulshanoy Teshaboyevna

Namangan viloyati Yangiqo‘rg‘on tuman 2-son texnikumi tarix fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Qo‘qon xonligida yer egaligi tizimining shakllanishi, asosiy yer turlari, ularning huquqiy maqomi hamda yerga egalik qilish bilan bog‘liq ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar keng yoritiladi. Shuningdek, dehqonlar, yer egalari, davlat amaldorlari va diniy muassasalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, soliq tizimi va agrar siyosatning o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Qo‘qon xonligi, agrar munosabatlar, yer egaligi, amlok, mulk, vaqf, ijarachilik, dehqonlar, feodal tizim, xiroj, ushr, zakot, hashar.

Kirish

Qo‘qon xonligi (XVIII–XIX asrlar) Markaziy Osiyodagi yirik siyosiy va iqtisodiy markazlardan biri bo‘lgan. Xonlik iqtisodiy hayotining asosi qishloq xo‘jaligi bo‘lib, unda yer asosiy ishlab chiqarish vositasi hisoblangan. Shu sababli yer egaligi munosabatlari jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, siyosiy boshqaruvi va iqtisodiy taraqqiyotida muhim rol o‘ynagan.

Yer egaligi tizimi o‘zining murakkabligi va ko‘p qatlamliligi bilan ajralib turgan. Unda davlat, xususiy shaxslar va diniy muassasalar o‘rtasida yer taqsimoti aniq belgilangan bo‘lib, har birining huquq va majburiyatlari mavjud edi.

Asosiy qism

1. Yer egaligining tarixiy shakllanishi

Qo‘qon xonligida yer egaligi tizimi avvalgi davlatlar – Temuriylar va Shayboniylar davridagi agrar munosabatlarning davomchisi sifatida shakllangan. Biroq xonlik davrida bu tizim yanada rivojlanib, mahalliy sharoitga moslashgan.

Yer davlatning asosiy boyligi hisoblanib, xon oliy mulkdor sifatida barcha yerlarning egasi sanalgan. Amalda esa yerlar turli qatlamlar o‘rtasida taqsimlangan.

2. Yer egaligining asosiy turlari

a) Davlat yerlari (amlok)

Amlok yerlar xon tasarrufida bo‘lib, davlat xazinasining asosiy daromad manbai hisoblangan. Bu yerlar:

- bevosita davlat tomonidan boshqarilgan;
- ijaraga berilgan yoki vaqtincha foydalanishga topshirilgan;
- soliq yig‘ish orqali daromad keltirgan.

Amlok yerlarida ishlovchi dehqonlar davlatga xiroj va boshqa soliqlarni to‘lashga majbur bo‘lgan.

b) Xususiy yerlar (mulk)

Date: 3rd April-2026

Mulk yerlar shaxsiy egalikdagi yerlar bo'lib, ular:

- meros qilib qoldirilgan;
- sotilishi yoki hadya qilinishi mumkin bo'lgan;
- ko'pincha amaldorlar, harbiylar va boy zodagonlar qo'lida to'plangan.

Yirik mulkdorlar katta iqtisodiy va siyosiy ta'sirga ega bo'lgan.

c) Vaqf yerlari

Vaqf yerlari diniy va ijtimoiy maqsadlarda ajratilgan bo'lib:

- masjid, madrasa va qabristonlarga tegishli bo'lgan;
- soliqdan ozod qilingan;
- daromadi diniy muassasalarni saqlashga sarflangan.

Vaqf tizimi jamiyatda ijtimoiy yordam va ma'rifatni rivojlantirishda muhim rol o'ynagan.

d) Jamoa yerlari

Ba'zi hududlarda yerlar qishloq jamoalari tasarrufida bo'lib, ular umumiy foydalanilgan. Bu tizim ayniqsa tog'li va chekka hududlarda ko'proq uchragan.

3. Yerga egalik qilish huquqi va boshqaruv tizimi

Yer ustidan nazorat xon va uning amaldorlari qo'lida bo'lgan. Quyidagi lavozim egalari yer munosabatlarida muhim rol o'ynagan:

- **Beklar** – hududiy boshqaruvchilar;
- **Qozi va muftiylar** – yerga oid nizolarni hal qilgan;
- **Mirzalar** – hujjat yuritish va yer hisobini olib borgan.

Yer egaligi huquqi ko'pincha yozma hujjatlar (yorliqlar) orqali tasdiqlangan.

4. Dehqonlar va ularning ijtimoiy ahvoli

Dehqonlar jamiyatning asosiy ishlab chiqaruvchi kuchi bo'lgan. Ular:

- yer egalari yoki davlatdan yer ijaraga olgan;
- hosilning katta qismini soliq sifatida topshirgan;
- iqtisodiy jihatdan yer egalariga qaram bo'lgan.

Dehqonlar bir necha toifaga bo'lingan:

- **Erkin dehqonlar**
- **Yarim qaram dehqonlar**
- **To'liq qaram (chorakor) dehqonlar**

5. Ijarachilik va mehnat munosabatlari

Ijarachilik tizimi keng tarqalgan bo'lib:

- dehqon yer egasidan yer olib ishlagan;
- hosilning ma'lum qismini (ko'pincha yarmi yoki uchdan biri) topshirgan;
- ba'zan pul yoki mahsulot bilan ijara to'lagan.

Date: 3rd April-2026

Shuningdek, **hashar** (majburiy jamoa mehnati) keng qoʻllanilgan boʻlib, sugʻorish inshootlarini qurish va taʼmirlashda muhim ahamiyat kasb etgan.

6. Sugʻorish tizimi va yer unumdorligi

Qoʻqon xonligida dehqonchilik asosan sugʻorishga asoslangan edi. Shu sababli:

- ariq va kanallar qurilishi davlat nazoratida boʻlgan;
- suv taqsimoti qatʼiy tartibga solingan;
- suv manbalariga egalik ham muhim ahamiyat kasb etgan.

Sugʻorish tizimi yer egaligi munosabatlarining ajralmas qismi edi.

7. Soliq tizimi va iqtisodiy munosabatlar

Yer bilan bogʻliq asosiy soliqlar:

- **Xiroj** – yer soligʻi;
- **Ushr** – hosilning 1/10 qismi;
- **Zakot** – diniy soliq;
- **Boshqa majburiyatlar** – turli yigʻimlar va xizmatlar.

Soliq yukining ogʻirligi baʼzan dehqonlarning qashshoqlashuviga olib kelgan.

8. Yer egaligi va ijtimoiy tabaqalanish

Yer egaligi jamiyatda keskin tabaqalanishni yuzaga keltirgan:

- yirik yer egalari (beklar, amaldorlar) – yuqori tabaqa;
- oʻrta mulkdorlar – oʻrta qatlam;
- dehqonlar va ijarachilar – quyi qatlam.

Bu tizim feodal munosabatlarining shakllanishiga sabab boʻlgan.

Xulosa

Qoʻqon xonligida yer egaligi munosabatlari murakkab va koʻp bosqichli tizim boʻlib, u davlatning iqtisodiy asosini tashkil etgan. Yerning davlat, xususiy va diniy shakllarda taqsimlanishi jamiyatning ijtimoiy tuzilishini belgilab bergan. Dehqonlarning mehnati asosiy daromad manbai boʻlib xizmat qilgan boʻlsa-da, ogʻir soliq va majburiyatlar ularning ahvolini murakkablashtirgan. Shunga qaramay, sugʻorish tizimi va agrar boshqaruv xonlik iqtisodiyotining barqarorligini taʼminlashda muhim rol oʻynagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Oʻzbekiston tarixi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2018.
2. Ahmedov B. – “Oʻzbekiston xalqlari tarixi”, Toshkent, 1993.
3. Ziyayev H. – “Oʻrta Osiyo tarixi”, Toshkent, 2000.
4. Bartold V.V. – “Turkiston tarixi”, Moskva, 1963.
5. Qodirov A. – “Qoʻqon xonligi tarixi”, Toshkent, 2005.
6. Karimov Sh. – “Oʻzbekiston davlatchiligi tarixi”, Toshkent, 2010.
7. Hasanov B. – “Markaziy Osiyoda agrar munosabatlar tarixi”, Toshkent, 2012.

